

שיעור לד

וכותב לו ספר תורה לשמו

(סנהדרין כא ע"ב)

- א. מצווה על המלך לכתוב ספר תורה לשמו וללמוד ממנו
 - ב. ספר התורה המלכותי - מטרת כתיבתו ע"י המלך
 - ג. המלך למד תורה מחכמי ישראל
 - ד. הקהל - המלך קורא בתורה
 1. לימוד תורה במעמד הקהל
 2. המלך בהקהל מחזק את דת האמת
 3. תוכן לימוד התורה בהקהל
 4. באיזה ספר תורה קורא המלך בהקהל?
- סיכום

א. מצווה על המלך לכתוב ספר תורה לשמו וללמוד ממנו

במשנה (כא ע"ב) ובתוספתא (ד, ז) נאמר על המלך: "וכותב לו ספר תורה לשמו". כל אדם מישראל מצווה לכתוב ספר תורה (דברים לא, יט) והמלך מצווה לכתוב ספר תורה נוסף (דברים יז, יח-יט):

והיה כשבתו על כסא ממלכתו וכתב לו את משנה התורה הזאת על ספר מלפני הכהנים הלויים. והיתה עמו וקרא בו כל ימי חייו למען ילמד ליראה את ה' אלוהיו לשמר את כל דברי התורה הזאת ואת החקים האלה לעשתם.

שלוש הוראות נלמדות מהפסוקים:

- א. מצווה על המלך לכתוב ספר תורה.
 - ב. הספר צריך להיות איתו.
 - ג. המלך צריך לקרוא וללמוד בספר הזה.
- על יואש בן אחזיה נאמר: "... ויתן אליו את הנזר ואת העדות, וימלכו אתו וימשחֶהו, ויכו כף ויאמרו יחי המלך" (מלכים ב יא, יב). רש"י ורלב"ג (שם) פירשו ש"העדות" היא ספר התורה של המלך.¹

1 כך הם פירשו גם את הפסוק המקביל (דברי הימים ב כג, יא).

בהמשך המשנה (שם; מדרש ההלכה, ספרי דברים, פיסקא קסא) מפורט מה על המלך לעשות עם ספר התורה המלכותי:

וכותב לו ספר תורה לשמו. יוצא למלחמה - מוציאה עמו. נכנס - מכניסה עמו. יושב בדין - היא עמו. מיסב - היא כנגדו. שנאמר "והיתה עמו וקרא בו כל ימי חייו" (דברים יז, ט).

בתוספתא (שם) נוספו עוד הלכות בנוגע לספר התורה המלכותי:

וכותב לו ספר תורה לשמו, שלא יהא ניאות בשל אבותיו אלא בשלו, שנאמר: "וּכְתַב לוֹ" שיהא כתיבה לשמו.

ואין רשות להדיוט לקרות בה שנאמר: "וקרא בו" הוא ולא אחר. ... יוצא למלחמה - הוא עמו. נכנס - הוא עמו. יושב בבית דין - והוא אצלו. נכנס לבית המים - ממתנת לו עד הפתח. וכן דוד הוא אומר "שויתי ה' לנגדי תמיד" (תהילים טז, ח). ר' יהודה אומר: ספר תורה מימינו ותפילין בזרועו.

מדובר על ספר תורה שכל מלך צריך לכתוב, ורק המלך רשאי ללמוד ולעיין בו. הרמב"ם (ספר המצוות עשה יז) כתב:

שצונו שיהיה כל מלך מאומתינו שישב בכסא המלוכה כותב ספר תורה לעצמו, לא יפרד ממנו. והוא אמרו יתעלה "והיה כשבתו על כסא ממלכתו וכתב לו את משנה התורה הזאת" (דברים יז, יח).

כך פסק הרמב"ם (הל' מלכים ג, א):

בעת שישב המלך על כסא מלכותו, כותב לו ספר תורה לעצמו יתר על הספר שהניחו לו אבותיו, ומגיהו מספר העזרה על פי בית דין של שבעים ואחד, אם לא הניחו לו אבותיו או שנאבד כותב שני ספרי תורה. אחד מניחו בבית גנזיו שהוא מצווה בו ככל אחד מישראל. והשני לא יזוז מלפניו, אלא בעת שיכנס לבית הכסא, או לבית המרחץ, או למקום שאין ראוי לקריאה. יוצא למלחמה - והוא עמו, נכנס - והוא עמו, יושב בדין - והוא עמו, מיסב והוא - כנגדו, שנאמר "והיתה עמו וקרא בו כל ימי חייו".

הרמב"ם כתב על כך גם במקום נוסף (הל' ספר תורה ז, ב-ג):

ב. והמלך מצוה עליו לכתוב ספר תורה אחד לעצמו לשם המלך, יתר על ספר שיהיה לו כשהוא הדיוט, שנאמר "והיה כשבתו על כסא ממלכתו וכתב לו".

ומגיהין אותו מספר העזרה ע"פ בית דין הגדול. זה שהיה לו כשהוא הדיוט מניחו בבית גנזיו, וזה שכתב או שנכתב לו אחר שמלך יהיה עמו תמיד, ואם יצא למלחמה ספר תורה עמו, נכנס והוא עמו, יושב בדין והוא עמו, מיסב והוא כנגדו שנאמר "והיתה עמו וקרא בו כל ימיו".

ג. לא היה לו ספר תורה קודם שימלוך צריך לכתוב לו אחר שמלך שני ספרי תורה, אחד מניחו בבית גנזיו, והשני יהיה עמו תמיד לא יסור מעמו אלא בלילה בלבד וכשיכנס לבית המרחץ או לבית הכסא או לישן על מטתו.

הרמב"ם חידד וכתב שהספר "לא יפרד ממנו" או "לא יזוז מלפניו". על הספר להיות צמוד למלך כל העת, למעט בבית הכיסא, בבית המרחץ, ובמקום שאין ראוי לקרוא בו. הספר צריך להיות מזומן לקריאה ולעיון בו. החובה לכתוב ספר תורה היא על "כל מלך מאומתינו" - מלך ישראל ומלך מבית דוד.

אילו תועלות נוספות יהיו בעקבות כך שהמלך יהיה עסוק בתורה? הרמב"ם (הל' מלכים ג, ה-ו) כתב:

ה. המלך אסור לשתות דרך שכרות, שנאמר "אל למלכים שתו יין" (משלי לא, ד), אלא יהיה עוסק בתורה ובצרכי ישראל ביום ובלילה, שנאמר "והיתה עימו וקרא בו כל ימי חייו" (דברים יז, יט).

ו. וכן לא יהיה שטוף בנשים, אפילו לא היתה לו אלא אחת, לא יהיה מצוי אצלה תמיד כשאר הטפשים, שנאמר "אל תתן לנשים חילך" (משלי לא, ג). על הסרת לבו הקפידה תורה שנאמר: "ולא יסור לבבו" (דברים יז, יז), שלבו הוא לב כל קהל ישראל לפיכך דבקו הכתוב בתורה יתר משאר העם שנאמר "כל ימי חייו" (שם ט).

הרמב"ם הזכיר את מילות הפסוק: "כל ימי חייו" שנזכרו בהקשר של ספר התורה של המלך, ולפיו העיסוק הקבוע בלימוד תורה ירחיק אותו ממעשים לא רצויים כמו שכרות והימצאות מוגברת בחברת נשים ואף עם אשתו. המלך הוא "לב כל קהל ישראל", ועליו לעסוק בתורה ולהידבק בה.

מה מסגרת הזמן שהמלך צריך עסוק בתורה? במדרש ההלכה (ספרי, פר' שופטים פיסקא קסא) נדרש: "'ימי חייו' - הימים, 'כל ימי חייו' - הלילות". יש דמיון בין חובת לימוד תורה של מלך ושל הדיוט, בכך ששניהם מצווים ללמוד ביום ובלילה. אף על פי כן מקורות החיוב שונים. ביחס לחובת לימוד תורה של הדיוט כתב הרמב"ם (הל' תלמוד תורה א, ח):

כל איש מישראל חייב בתלמוד תורה. בין עני בין עשיר, בין שלם בגופו בין בעל יסורין, בין בחור בין שהיה זקן גדול שתשש כוחו. אפילו היה עני המתפרנס מן הצדקה ומחזור על הפתחים, ואפילו בעל אשה ובנים, חייב לקבוע לו זמן לתלמוד תורה ביום ובלילה, שנאמר "והגית בו יומם ולילה" (יהושע א, ח).

להדיוט נאמר באופן כללי: "והגית בו יומם ולילה" ולא דווקא בספר התורה שהוא כתב, ואילו מלך מצווה לקרוא – ללמוד בספר התורה המלכותי ביום ובלילה כל זמן שהוא לא עסוק בצורכי הציבור.² על דוד המלך מסופר (ברכות ג ע"ב; סנהדרין טז ע"א) שבליילה היה עוסק בתורה, ומעלות השחר היו נכנסים חכמי ישראל ועוסקים עימו בצורכי העם. אמנם לא כתוב במפורש שהוא למד בספר התורה המלכותי, אך

2 להלן בקצרה מספר הכדלים בין החובה המוטלת על כל אדם לכתוב לו ספר תורה לבין החובה המוטלת על המלך:

א. ס"ת שכתב הדיוט מונח בבית גנזיו; מלך – ספר התורה המלכותי נמצא אצלו תמיד. במקרה שהספר נאבד, נשרף וכד', הדיוט לא צריך לכתוב שוב ומלך צריך. כך ניתן להבין מדברי הרמב"ם (הל' מלכים ג, א). ראה: הרב אברהם בורנשטיין (נאות הרשא, א, עמ' קעג). הרב אברהם שור (תורת חיים, כא ע"ב) כתב שאם נאבד ספר התורה של יחיד עליו לכתוב חדש. הוא למד זאת ממלך. הסכים עימו הרב אליעזר פומרנצ'יק (עמק הלכה, עמ' לה). אולם הרב יחיאל יעקב וינברג (שו"ת שרידי אש, ב, סי' קט) חלק עליו. גם הרב עובדיה יוסף (שו"ת יביע אומר, ז, יו"ד סי' כה) ציין רשימה ארוכה של פוסקים שדחו את דברי התורת חיים. ראה עוד: הרב גרשון אריאלי (תורת המלך, עמ' עה-עו).

ב. הדיוט שכתב אפילו אות אחת יצא ידי חובה; מלך צריך לכתוב ספר תורה שלם. כך כתב הרמב"ם בפהמ"ש שם: "וכותב שני ספרי תורה שלמים: אחד יהיה עמו תמיד לא יפרד ממנו". ע"ע שאגת אריה סי' לד; רש"ש, סנהדרין כא ע"ב; הרב גרשון אריאל, תורת המלך, עמ' עב-עג.

ג. להדיוט אסור לעיין בספרו של המלך, מאחר שאין משתמשים בשרכיט של מלך (תוספתא ד, ד; מנחת חינוך מצוה תקג, ב; הרב איסר זלמן מלצר, אבן האזל הל' מלכים ג, א; הרב גרשון אריאלי, תורת המלך עמ' ע). הרב יששכר תמר (עלי תמר, ירושלמי סוטה עמ' רלד) כתב שספר התורה של מלך לא היה מיועד לקרוא בו בציבור, מאחר שאין רשות להדיוט לקרוא בו, כנאמר בתוספתא (ד, ד): "וקרא בו" – הוא ולא אחר.

ד. בנוגע להיקף החובה ללמוד תורה, הרב איסר זלמן מלצר (אבן האזל, הל' מלכים ג, ו) כתב שלהדיוט מותר להשתכר גם אם זה בהכרח יגרום לביטול תורה, אבל למלך אסור להשתכר סתם כי זה יגרום לביטול תורה. בדבריו דן הרב דוד אלכסנדר מלינובסקי, מלכות בית דוד סי' כד. ראה עוד: הרב אליעזר וולדינברג, שו"ת ציץ אליעזר, יט, סי' כו, עמ' עו-עז; הרב נחום רבינוביץ, יד פשוטה, הל' מלכים ג, א; הנ"ל, "הערות בהלכות מלכים", אפיקי יהודה – ספר זכרון לרב יהודה גרשוני זצ"ל, עמ' 186-192; הרב אברהם אבידן, אמרות המלך, עמ' קטו-קיה; הרב יהושע ויצמן, "כתיבת ספר תורה", מצוה ברה, א, עמ' רמט-רסה.

נראה להציע שהיכולת שלו להדריך ולהוביל נכון את צרכי העם נבע מהלימוד המיוחד בספר התורה המלכותי.³

ב. ספר התורה המלכותי - מטרת כתיבתו ע"י המלך

את טעם המצווה המוטלת על מלך לכתוב ספר תורה שיהיה עמו, הסביר ספר החינוך (מצווה תקג):

משרשי המצווה, לפי שהמלך ברשות עצמו, לא יעציבהו אדם על מעשיו ולא יגער בו, ובשבט פיו יכה ארצו וברוח שפתיו ימית מי שירצה בכל עמו. על כן באמת צריך שמירה גדולה וזכרון טוב יעמוד נגדו, יביט אליו תמיד, למען ילמד יכבוש את יצרו ויטה ליבו אל יוצרו.

לפי ספר החינוך, למלך יש כוח שלטוני גדול, ועל כן צריך הוא ללכת תמיד עם ספר התורה הייחודי הזה, כדי ש"ילמד יכבוש את יצרו ויטה ליבו אל יוצרו". הרלב"ג (שמואל א ח, ד) הסביר אחרת מה המטרה בעיון ובלמידה בספר זה:

ישראל אינם באופן שישפוט להם המלך לפי מה שירצה כמו הענין במלכי העובדי אלילים, שמייסדים לעמם נימוסים כאשר יעלה על רוחם. ולזה אמרה התורה, שאם יאמרו ישראל שישומו עליהם מלך ככל הגויים אשר סביבותיהם, שלא יוכלו לשים עליהם כי אם מאחיהם שהם נקשרים לקיים התורה, ועל פי התורה ינהיגום לא בנימוסים אחרים. ולזה צייתה התורה שיכתוב לו המלך ספר תורה אחר, זולת הספר שהיה לו כשהיה הדיוט, והיה עמו תמיד וקרא בו כל ימי חייו, כדי שתהיה הנהגתו לעם על פי התורה.

רבנו ניסים מגירונדי (דרשות הר"ן, דרשה יא) כתב גם:

3 בירושלמי (ברכות א, א) התיאור הוא אחר: "ומה היה דוד עושה? ר' פינחס בשם ר' אלעזר בר' מנחם: היה נוטל נבל וכינור ונותנו מראשותיו ועומד בחצי הלילה ומנגן בהם כדי שישמעו חבירי תורה. ומה היו חבירי תורה אומרים - ומה אם דוד המלך עוסק בתורה, אנו על אחת כמה וכמה". בגמרא (מט ע"א) נאמר: "אמר רבי אבא בר כהנא: אילמלא דוד לא עשה יואב מלחמה, ואילמלא יואב לא עסק דוד בתורה". רש"י (ד"ה אילמלא) כתב: "אילמלא דוד שהיה עוסק בתורה לא עשה יואב מלחמה, אבל זכותו של דוד עומדת לו ליואב במלחמותיו של דוד". על מלכים שעסקו בלימוד תורה ואף פסקו דינים והלכות, עיי' הרב איתמר ורהפטיג, "מלך מול חכמים", תחומין, טו, עמ' 153-155. הרא"ה קוק, אגרות הראיה, ג, עמ' ו-ז, הסביר שלימוד התורה של מלכים, ובמיוחד של מלכי בית דוד שהיו בדרך כלל עוסקים בתורה, שימש עילה למורדים במלכות בית דוד "מפני שנחסרה האמונה שמלך עוסק בתורה כדוד ושלמה יוכל לעסוק יפה בעסקי העולם של הנהגת מלכות".

ולפי שכח המלך גדול, איננו משועבד למשפטי התורה כמו השופט, ואם לא יהיה שלם ביראת אלוקיו, יבוא להפריז על המידות יותר במה שיתחייב לתיקון הכלל, צוהו שיהיה ספר תורה עמו תמיד... לא תהיה כונתו לעבור על דברי תורה כלל, ולא לפרוק מעליו עול יראת שמים בשום צד, אבל תהיה כונתו לשמור את כל דברי התורה הזאת, ואת החוקים האלה לעשותם.

לפי הרלב"ג והר"ן, מטרת הלימוד של המלך מספר התורה היא כדי שהנהגותיו הציבוריות יהיו על פי התורה. ניתן לעגן את פירוש הרלב"ג והר"ן בדברי המדרש (בראשית רבה ו, ט):

אמר ר' שמעון בר יוחאי: ספר משנה תורה היה סגנון ליהושע. בשעה שנגלה עליו הקב"ה מצאו יושב וספר משנה תורה בידו, אמר לו (יהושע א, ו-ח): "חזק ואמץ... לא ימוש ספר התורה הזה מפריך".

את דברי המדרש פירש הרב חנוך זונדל (עץ יוסף, שם):

ספר משנה תורה היה סגנון ליהושע - כדין מלך ישראל, שיכתוב לו משנה תורה. ויהושע היה מלך, והיה איתו ספר משנה תורה, והיה שגור בפיו ועוסק בו תמיד, משום דכייל (= כולל) לכל דיני התורה בקצרה, ובו כתובים משפטי המלך והמלחמות.

הרב שמשון רפאל הירש (דברים יז, יח-יט) הסביר:

"והיה כשבתו...". מיד עם עלותו על כסא מלכותו יהיה מעשהו הראשון: "וכתב לו" שיכתוב ספר תורה לעצמו. על ידי כך הוא מבטא שהתורה ניתנה לו בראש ובראשונה, ואין הוא עומד למעלה מהחוק אלא התורה תכוון את כל חייו וכל תפקידו כמלך הוא לדאוג לקיום התורה בעם. בנאמנותו ובמסירותו לתפקידי התורה הוא יהיה "בן תורה" ראשון בעמו, ובמעשיו יהיה דוגמה לאומה.

לפי הרש"ד הירש, ספר התורה יחזק את חובתו של המלך לשמירת התורה ומצוותיה, ובכך יהיה אות ודוגמה לכל העם.

על המלך ללמוד בספר התורה המלכותי, כדי להבין טוב יותר את ענייני המיוחד של עם ישראל, וצרכיו החומריים והרוחניים כאומה, ומהם ידון במשפטי המלוכה. כך האריך להסביר הראי"ה קוק (שו"ת משפט כהן, עמ' שטז):

ממשפטי המלוכה שהיו ודאי רבים ונמסרים באומה... וכל אלה ועוד כיו"ב

הם שרידים שנשארו לנו ממשפטי המלוכה, שהם אינם על פי גדרי התורה של הלכות יחיד... שגם אלה יש להם מקור בתורה, אלא שדרכי הדרשה בזה נמסרו לכל מלך כבינתו הרחבה.

במקום נוסף כתב הראי"ה קוק (שו"ת משפט כהן, עמ' רעד):

ומתוך הקדושה, שיש בכללות כנסת ישראל, צריכה להיות גם הנהגת המלכות שלה ע"פ התורה, ועל כן צריך המלך שני ספרי תורה, כסנהדרין כ"א ע"ב, והיינו ספר תורה אחת בתור איש ישראל והשני' בשביל לימוד הנהגת המלוכה.

מספר התורה המלכותי לומר כל מלך את משפטי המלוכה הייחודיים הנכונים והמתאימים לאותה עת, השונים מן ההלכות שנוהג בהן כל אדם או אף בית הדין. בהזדמנות אחרת הרחיב הראי"ה קוק (תחומין ז עמ' 276, ע"פ הרב משה צבי נריה, סיכום שיעור פתיחה למסכת סנהדרין, קיץ תרצ"ד):

ממשפט המלך נשארו לנו רשמים במסכת סנהדרין. ההלכה המיוחדת למלך שהוא צריך לכתוב לו שני ספרי תורה - "ספר תורה אחת שהיא יוצאת ונכנסת עמו, ואחת שמונחת לו בבית גנזיו" (כא ע"ב) קשורה במשפט המלוכה, ברשות המיוחדת המסורה למלך, שרשאי להתקין תקנות כהוראת שעה בהנהגת המדינה.

כי הנה מצד חייו הפרטיים נצטווה המלך לנהוג בענווה "לבלתי רום לבבו מאחיו" (דברים יז, ב). ואילו מבחינת מעמדו הכללי "מלך פורץ גדר לעשות לו דרך" (כ ע"ב), ורשאי הוא ולפעמים חייב הוא להטיל שררה ומרות על העם. אלא שגם אז עליו לשמור על חוש המידה, שלא להפעיל סמכותו יותר מן ההכרח, ולא לנצל מעמדו מעבר לתחומי הצרכים הממלכתיים. ועל כן נצטווה המלך לכתוב לו שני ספרי תורה, אחד בתור איש ישראל, וספר תורה שני בתור מלך ישראל, "למען יאריך ימים על ממלכתו הוא ובניו בקרב ישראל" (דברים יז, כ).

למלכות לא נמסרה אלא מיתת סייף. הרמב"ם מזכיר עוד פרט: כידוע "הודאת בעל דין כמאה עדים דמי" (תוספתא בבא מציעא א, י), רק בדיני ממונות ולא בדיני נפשות. לא כן במשפט המלך - הוא דן וממית גם על פי הודאת בעל דין.⁴

4 במקומות נוספים הזכיר הראי"ה קוק את ייעודו של ספר התורה המלכותי: "ספרי תורה אשר

ספר התורה שהיה מונח בבית גנזיו נועד ללימוד תורה אישי, כמו שכל יהודי חייב ללמוד תורה. ספר התורה המלכותי נועד ללימוד משפטי המלוכה. על שמואל הנביא נאמר: "וידבר שמואל אל העם את משפט המלוכה ויכתב בספר וינח לפני ה'" (שמואל א' י, כה). את משפטי המלוכה אותם הוא אמר לעם שעה שהם ביקשו מלך (רד"ק). הוא הניח לפני ה' - לפני ארון הברית (רד"ק ורלב"ג), כדי לבטא בכך את התוקף והחשיבות שיש להם.⁵ ההדדיות הזו, שספר התורה נמצא אצל המלך "לא ייפרד ממנו" וספר משפטי המלוכה נמצא בארון ה', מלמדת על הקשר והחיבור שיש בין משפט התורה ומשפט המלך, אשר יונקים ומזינים זה את זה.

ג. המלך למד תורה מחכמי ישראל

המלך היה לומד תורה מחכמי ישראל עוד קודם המלכותו. כך כתב הרמב"ם (הל' מלכים א, ז):

ולא המלכות בלבד אלא כל השררות וכל המינויין שבישראל ירושה לבנו ולבן בנו עד עולם. והוא שיהיה הבן ממלא מקום אבותיו בחכמה וביראה.

למלכי ישראל ומנהיגי הציבוריים, ספר תורה ששואבים ממנה את רוח ישראל סבא בחיים הציבוריים של ישראל" (מאמרי הראיה, עמ' 385); "התורה והממלכה, בישראל קשורים זה עם זה קשר כל ינתק. המלך בשבתו על כסא ממלכתו, כתב לו את ספר התורה המיוחד לו, כמשנה התורה, כתיבה מיוחדת בתור מלך מושל על העם ומנהיג את החיים החברתיים של הכלל, חוץ מהספר הרגיל שכל אחד מישראל צריך לכתוב לעצמו, בתור בן ישראל מצד החובה של "ואתם כתבו לכם את השירה הזאת" (דברים לא, ט). מה אנו למדים מחובה ממלכתית זאת, שקבלת התורה בישראל קבלה כפולה היא, קבלת חובת היחיד בתור יחיד השייך להכלל, לכללות האומה בקדושתה. וקבלת התורה, בתור קבלתה של האומה המנהיגה את חייה החברתיים" (שם, עמ' 173-174). הראי"ה קוק (עיטור סופרים, א, עמ' ז, בלשכת השער שם; אוצרות הראיה, ג, עמ' 99) כתב חידוש נוסף: על המלך לכתוב לו גם תורה שבע"פ כדי שלא ישכח ההלכות מחמת טרדותיו. הוא למד זאת ממדרש ההלכה (ספרי דברים פרשת שופטים פסקא קס) שם נאמר: "אין לי אלא משנה תורה, שאר דברי תורה מניין? ת"ל 'לשמור את כל דברי התורה הזאת ואת החקים האלה לעשותם' (דברים יז, יט)". הלשון "שאר דברי תורה" מורה שמדובר על תושבע"פ. הרב יהושע ויצמן (לחיות עם פרשת השבוע - דברים, עמ' 382), כתב שהספר הקבוע בבית גנזיו נועד להזכיר למלך את הציפויים האלוקיים הקבועים, והספר שמלווה את המלך מכון כלפי היישום של התורה בהתמודדות היומיומית.

5 על יהושע בן נון נאמר: "וישם לו חוק ומשפט בשכם, ויכתב את הדברים האלה בספר תורת האלוקים" (יהושע כד, כה-כו). הרמב"ן (שמות טו, כה) פירש שאין אלו חוקי התורה והמשפטים, אלא הנהגות ויישובי המדינות כגון התנאים שהתנה יהושע (בבא קמא פ ע"ב - פא ע"א). נראה שהנהגות אלו שייכות למשפטי המלך ואותם הוא כתב והניח ליד ספר התורה, ראה בתרגום יונתן, רש"י ומלבי"ם שם.

היה ממלא ביראה, אף על פי שאינו ממלא בחכמה - מעמידין אותו במקום אביו, ומלמדין אותו.

הכסף משנה והרדב"ז ציינו לגמרא (כתובות קג ע"ב), שם מסופר שרבי מינה את רבן גמליאל בנו לנשיא ולא את ר' שמעון בנו, אף שר' שמעון חכם יותר, מפני שרבן גמליאל היה כמו אבותיו ביראת חטא. לימוד התורה המדובר כאן, עוד לפני המלכותו של המלך, מטרתו ללמדו תורה וחכמה כמו כל אדם, ואולי אף לתת לו כלים, כדי שיוכל אחר כך ללמוד בכוחות עצמו, בספר התורה המיוחד שלו, את התכנים הייחודיים לו.

גם לאחר המלכותו היה למלך קשר מיוחד עם חכמי ישראל והסנהדרין. הרמב"ם (הל' מלכים ב, ה) תאר את טיב הקשרים שהיו למלך עם מנהיגי הרוחניים של עם ישראל - הנביא, הכהן הגדול והסנהדרין. באשר לסנהדרין כתב שם הרמב"ם:

וכן מצוה על המלך לכבד לומדי התורה. וכשיכנסו לפניו סנהדרין וחכמי ישראל יעמוד לפניהם ויושיבם לצידו. וכן היה יהושפט מלך יהודה עושה: אפילו לתלמיד חכם היה עומד מכסאו ומנשקו וקורא לו רבי ומורי. במה דברים אמורים? בזמן שהיה המלך בכיתו לברו הוא ועבדיו, יעשה זה בצנעא. אבל בפרהסיא לפני העם לא יעשה.

מקור דברי הרמב"ם על יהושפט מלך יהודה הם מהמסופר בגמרא (כתובות קג ע"ב; מכות כד ע"א). הקריאה "רבי ומורי" מורה על כך שהמלך היה לומד מהם תורה. הגמ' (ירושלמי א, ב; י ע"ב) דנה בשאלה מה המקור לכך שבעיבור השנה יש מסגרות שונות של דינים: שלושה, חמישה ושבעה דינים. הפסוק ממנו לומדים הוא שלושת שומרי הסף וחמשת רואי פני המלך (מלכים ב כה, יח-יט), ושבעת הסריסים רואי פני המלך אחשוורוש (אסתר א, י). הגרי"ד סולובייצ'יק (שיעורים לזכר אבא מארי ז"ל, א, עמ' קסח) הסביר:

נראה שלבתי דינים אלה שהיו רואים את פני המלך, היה תפקיד מרכזי למענו נתמנו: הוראת תורה למלך ולימוד עימו... נראה פשוט שתפקיד בית הדין הגדול לא הצטמצם רק להגהת ספר התורה (של המלך). הם נצטוו לטפל הן בכתיבת ספרו של המלך, והן בלימוד וקריאה מתוכו. כנראה שלמשימה זו היו ממנים שלושה בתי דינים: של שלושה, חמישה ושבעה. דברים פשוטים היו נידונים על ידי שלושת רואי הסף, ואם הסתבך עניין והתפתח משא ומתן היו נעזרים בחמישה ובשבעה. כולם יחד היו מלמדי המלך, וכנגדם התקינו מנין העולים בקריאת התורה (מגילה כג ע"א).

מכאן שחכמי ישראל היו מלמדים את המלך תורה, והוא למד בספרו המיוחד. את ההחלטות הנוגעות לענייני המלוכה היה המלך מקבל לבד מבלי להזדקק להם ולעצתם, למעט מקרים מסוימים בהם צריך המלך להתייעץ עם הסנהדרין ולקבל את רשותם ואת ברכתם גם בדברים שנוגעים לענייני המלוכה, כגון יציאה למלחמת רשות (טז ע"א; ברכות ג ע"ב ורש"י שם). כאמור לעיל, אין הכרח שהמלך ייעזר בחכמי ישראל בלימוד התורה. אם הוא תלמיד חכם מצד עצמו אזי הוא לומד לבד כפי שמסופר על דוד המלך (ברכות וסנהדרין שם).

ד. הקהל – המלך קורא בתורה

1. לימוד תורה במעמד הקהל

פעם בשבע שנים, במוצאי שנת השמיטה, מתקיים מעמד הקהל. שיא המעמד הוא הקריאה בתורה "תקרא את התורה הזאת נגד כל ישראל באזניהם. הקהל את העם, האנשים והנשים והטף, וגרך אשר בשעריך, למען ישמעו ולמען ילמדו ויראו את ה' אלוקיכם, ושמרו לעשות את כל דברי התורה הזאת. ובניהם אשר לא ידעו, ישמעו ולמדו ליראה את ה' אלוקיכם כל הימים אשר אתם חיים על האדמה, אשר אתם עברים את הירדן שמה לרשתה" (דברים לא, יא-יג). בפסוקים לא נאמר במפורש מיהו זה שקורא את התורה. במשנה (סוטה מא ע"א) נקרא מעמד הקהל "פרשת המלך". המלך הוא זה שעומד בראש המעמד והוא זה שקורא. זהו לימוד תורה לאומי של כל הקהל, והמלך הוא זה שמלמד. כשם שלימוד התורה שלו הוא לשם ענייני הכלל והאומה, כך מצוות תלמוד תורה שלו ללמד לאחרים, היא אך ורק במסגרת כללית לאומית ולא פרטית.

מעמד הקהל הוא נקודת מפגש בין מצוות תלמוד תורה של הדיוט לבין מצוות תלמוד תורה הייחודית של מלך. ההדיוט לומד, והמלך הוא המלמד. אין מדובר רק בקריאה בתורה כפי שמקובל בבית הכנסת, אלא לימוד תורה ברבים. כך כתב הרב משה דוד אברהם טרויש (תולדות אדם, ספרי דברים פרשה קס): "יש לומר דקריאת פרשת המלך בציבור אינו ענין לקריאת ספר תורה במצות פרשת המלך. אלא מענין לימוד התורה, כמו שכתב הרמב"ם (הל' חגיגה ג, ו) שהוא כדי לזרז את העם במצוה". כך הסביר הרב יצחק אברבנאל (דברים לא, ט):

סיבה בזה הייתה לפי שהקב"ה השגיח שיהיו דברי תורה חביבים על ישראל. ושמלכוד הלימוד הפרטי שיחידה הסגולה - הכהנים, הלויים, החכמים והשופטים ילמדו את התורה ויהגו בה יומם ולילה, עוד בפומבי גדול יקרא

הגדול שבעם, שהוא המלך או השופט את ספר התורה נגד כל ישראל, כדי שישמעו ויתפעלו לבותיהם מהדברים ומכבוד המדבר והקורא.

לימוד התורה ברבים הוא לא רק בשל העובדה שהמון רב מתכנס ביחד ללמוד תורה, אלא בשל עובדת היותנו אומה החיה על פי התורה, עם סדרי שלטון ומלכות בארצה, ודווקא המלך העומד בראש, הוא המלמד את העם תורה.

2. המלך בהקהל מחזק את דת האמת

לימוד תורה על ידי המלך בהקהל, הוא חלק מתפקידו כמלך. כשהרמב"ם הסביר את מטרת מצוות הקהל, הוא השתמש במטבעות לשון זהות לדבריו בהלכות מלכים. כך כתב הרמב"ם (הל' חגיגה ג, א):

מצוות עשה להקהיל כל ישראל, אנשים נשים וטף, בכל מוצאי שמיטה בעלותם לרגל ולקרות באזניהם מן התורה פרשיות שהן מזרזות אותן במצוות ומחזקות ידיהם בדת האמת.

הביטוי לחזק "דת האמת" הוא ייחודי למעמד הקהל, ולהגדרת תפקיד המלך. כך כתב הרמב"ם (הל' מלכים ד, י): "ובכל יהיו מעשיו לשם שמים, ותהיה מגמתו ומחשבתו להרים דת האמת ולמלאות העולם צדק ולשבור זרוע הרשעים ולהילחם מלחמות ה'". בביטוי זה תיאר הרמב"ם (הל' מלכים יב, א) גם את ימות המשיח:

ענין הדבר הוא שיהיו ישראל יושבין לבטח עם רשעי עכו"ם המשולים כזאב ונמר, שנאמר "זאב ערבות ישדרם, נמר שוקד על עריהם" (ירמיהו ה, ו), ויחזרו כולם לדת האמת.

במשך כל השנה מצווה המלך לפעול לשם חיזוק התורה וקיומה בדרכים הנראים לו. עליו לעשות זאת בשיתוף פעולה עם ההנהגה הרוחנית של העם - הנביא, הכהן הגדול, הסנהדרין וחכמי ישראל (רמב"ם הל' מלכים ב, ה). פעם בשבע שנים הוא מצווה ללמד את כל העם תורה, והמעמד הוא קבלת תורה מחודשת של כל העם, כפי שהיה בהר סיני. דווקא המלך שעוסק בדרך כלל בדברים חומריים, הוא השליח להשמיע את דבר הא-ל, ולא מי שעוסק בדרך כלל בעניינים שברוח, כדוגמת הנביא, ראש הסנהדרין או הכהן הגדול. מי שמייצג את הצד הלאומי, הוא זה שקורא ומלמד את מצוות התורה לעם.⁶ הרושם הגדול שהדבר יעשה מחזק את שמירת התורה אצל

6 על המשמעות הערכית של קריאת התורה במעמד הקהל ע"י המלך דווקא, ראה בספרי: "לתולדות זכר להקהל מאחר החורבן עד ימינו", מלכות יהודה וישראל, עמ' 470-474.

המלך ואצל הקהל, וכניסוחו של הרב שמואל בורנשטיין (שם משמואל, פר' וילך תרע"ב):

יש להבין, עיקר ענין הקריאה שהיה המלך קורא למה, דמה חידש להם המלך בקריאתו בתורה, הלא תורה שבכתב כתובה לכל? אך הענין דהנה ברמב"ם ז"ל (פ"ג מהל' מלכים ה"ו) ש"מלך לבו הוא לב כל ישראל", וזאת היתה הכוונה בקריאת התורה על ידי המלך, מחמת שלבו לב כל קהל ישראל ייכנסו דבריו בלב כל העם בעומק לבם.

ניתן להצביע גם על מסר נוסף, שלימוד התורה באופן זה, מורה שתורת ישראל היא תורה לעם ולא רק לפרטים שבעם. תורה לעם שהוא ריבון בארצו בהנהגתו של מלך, כשהמעמד הוא בבית המקדש בנוכחות העם כולו, יש בו כדי להראות על יישום היעוד שנקבע לעם ישראל במעמד הר סיני. מכאן ההדגשים ברמב"ם (הל' חגיגה ג, ו) על היות המעמד מעין שחזור למעמד הר סיני שנקרא בלשון הפסוק "יום הקהל" (דברים ט, י). כך הזכיר משה רבנו לעם את הצו להקהיל את העם בהר סיני (דברים ד, י):

יום אשר עמדת לפני ה' אלוקיך בחרב, באמר ה' אלי הקהל לי את העם ואשמיעם את דברי, אשר ילמדון ליראה אתי כל הימים אשר הם חיים על האדמה, ואת בניהם ילמדון.

משה רבנו עמד במרכז מעמד הר סיני. משה רבנו היה גם מלך, והמצווה לדורות היא שהמלך יעמוד בראש המעמד בכל שבע שנים.

ייתכן שהמלך לימד תורה בכל שנה בחג הסוכות ולא רק במסגרת מעמד הקהל בחג הסוכות שבמוצאי השמיטה. הנצי"ב (הרחב דבר, במדבר כט, יב) כתב שאומות העולם היו עולות לרגל אף הן בחג הסוכות, וכפי שיהיה גם לעתיד לבוא, כאמור בנביא (זכריה יד, טז-כ), ושלמה המלך היה משמיע את ספר קהלת בחול המועד סוכות לפני חכמי אומות העולם. הגרי"ד סולובייצ'יק (שיעורים לזכר אבא מארי ז"ל, א, עמ' קנ-קנא) כתב על פי דברי הנצי"ב הללו, שיש להניח שבמשך כל הרגל היה המלך בקשר עם עולי רגל, דורש לפניהם ומלמדם, ובשנה השמינית קורא בתורה לפניהם. לפי דבריו, זוהי "ברכת המלך" המוזכרת בגמרא (תוספתא סוכה ד, ז; ראש השנה ד ע"ב; יומא ב ע"ב; סוכה מז ע"א) כסימן ששמיני עצרת רגל בפני עצמו. בגמ' (מועד קטן ט ע"א) לומדים מהפסוק "ביום השמיני שלח את העם ויברכו את המלך" (מלכים א ח, טו) שתלמיד שנפטר מרבו ולן באותה העיר צריך להיפטר ממנו פעם

אחרת, וזאת מפני שעולי הרגלים למדו תורה מהמלך, וממילא הוא נחשב לרבם וצריך ליטול רשות ממנו כשיוצאים לדרך.⁷

3. תוכן לימוד התורה בהקהל

המלך היה קורא פרשיות מספר דברים. כך נאמר במשנה (סוטה מא ע"א): "קורא מתחילת ואלה הדברים עד שמע, ושמע והיה אם שמע, עשר תעשר, כי תכלה לעשר, ופרשת המלך, ברכות וקללות עד שגומר כל הפרשה". כך פסק הרמב"ם (הל' חגיגה ג, ג), אם כי לדעתו היו קוראים מ"עשר תעשר" עד סוף הברכות והקללות ללא דילוג. בתוספתא (סוטה ז, ט) נאמר: "ודרשיות נדרשות בה". הרב דוד פרדו (חסדי דוד שם) כתב, שנראה לו שהחכמים שהיו בעזרה היו דורשים הדרשות שבפרשת המלך, כגון לא ירבה לו נשים יותר מי"ח, כדי להודיע למלך משפטו אם לא היה בקי בהלכותיו. הנצי"ב (העמק דבר, דברים לא, יב) כתב אחרת: "יהיו עסוקים בבאור הפרשיות שבכתב ובמה שהמלך מפרש בשעת הקריאה ולימוד הדינים הנלמד מדיוק המקרא".⁸ מכאן שלא מדובר רק בקריאה בתורה בדומה לזו שבבית כנסת, אלא על לימוד תורה והסברתה על ידי המלך או על ידי החכמים.

4. באיזה ספר תורה קורא המלך בהקהל?

במשנה (סוטה מא ע"א-ע"ב), מתואר סדר העברת ספר התורה מחזן הכנסת עד למלך. מכאן שהמלך היה קורא בספר העזרה ולא בספרו. כך כתב רש"י (בבא בתרא יד ע"ב): "ספר עזרה - ספר שכתב משה ובו קורין בעזרה פרשת המלך בהקהל וכהן גדול ביום הכיפורים". הראב"ד (שיטה מקובצת, בבא בתרא יד ע"ב) הדגיש את העובדה שהמלך לא היה קורא בספרו: "ואף על פי שהמלך היה לו ספר תורה שהיתה נכנסת ויוצאת עימו, אבל בפרשת הקהל בספר עזרה היה קורא".⁹ נראה שסיבת הדבר היא ללמד ולהזכיר לעם, שכוח ההנהגה של המלך יונק ממקור התורה, מספר שנכתב על ידי משה רבנו. העיון והלימוד המיוחד בספר התורה של המלך, בענייניהם

7 עיין הסבר אחר: הרב ישראל אריאל, מחזור המקדש-סוכות, עמ' 109-112.

8 עיין עוד בהוספות מכתב יד שבסוף העמק דבר. כך כתב גם האדר"ת, "קונטרס זכר למקדש על מצות הקהל", עמ' לד, מד (הוצאת מכון התורה והארץ); מו"ר הרב אברהם אלקנה כהנא שפירא, מנחת אברהם, א, ס"ל, עמ' רסה-רסז. ראה עוד: הרב חיים ישעיהו הדרי, "פרשיות ודרשות המלך ביום הקהל", ספר הקהל, עמ' 58-176.

9 בעניין זה, ראה בהרחבה בספרי: "ספר התורה שקראו בו בהקהל וביום הכיפורים", באר יהודה - בבא בתרא, שיעור יט. הסבר נוסף, ראה: הרב יוסף דב סולובייצ'ק, רשימות שיעורים - יבמות ד ע"א (עמ' סד-טו), שם כתב שהמלך קרא דווקא בספר התורה שלו.

ובצורכיהם של ישראל במשך כל השנה, ובמעגל רחב יותר של שבע שנים, הוא על פי הדרכת התורה והנביאים, ומכוחם.¹⁰

סיכום

- א. מלך כותב לו ספר תורה נוסף לספר תורה שהוא חייב לכתוב כהדיוט. בספר זה הוא חייב לקרוא וללמוד ביום ובלילה.
- ב. חכמי ישראל היו מלמדים אותו תורה מן הזמן שהוא היה מועמד לתפקידו, ובמשך כל תקופת שלטונו. המצווה לקרוא וללמוד בו היא כדי שלבבו לא יסור מעם ה' בשל כוח השררה והטרדות שיש לו, וכך כדי שהוא יעמיק בהבנת יעדיו וצרכיו של עם ישראל כאומה, וידע איך לרוממו ולקדמו, ובעיקר במה שקשור לתפקידיו העיקריים – עשיית משפט ומלחמה.
- ג. המלך היה מלמד תורה את כל העם – אנשים נשים וטף – במעמד הקהל בסוכות במוצאי שנת שמיטה. זהו לימוד תורה ציבורי, בשונה ובנוסף לחובה הפרטית האישית שיש לכל יהודי ללמוד תורה. הוא היה קורא בהקהל את משנה התורה, מספר העזרה, הספר ממנו מוגה ספרו המלכותי, ודורש ומפרש את התורה לעם. ייתכן שגם בכל שנה בחג הסוכות היה המלך מלמד תורה וחוכמה לעולי הרגלים.

10 מצווה למנות מלך ולא מלכה (רמב"ם הל' מלכים א, ד). במנחת חינוך (מצוה תצו, א) כתב: "ואפשר לומר דוקא בתחלת המינוי. אבל בירושה אם הניח בת, אפשר דאף הבת יורשת המלוכה". הרב ראובן מרגליות (מרגליות הים, כא ע"ב) דן בעקבות דברי המנחת חינוך הללו האם בת יורשת צריכה לכתוב ספר תורה. גם אם אישה פטורה מכתובת ספר תורה של הדיוט (שאגת אריה, סי' לד-לה; שו"ת בית הלוי' א, סי' ו; ערוך השולחן, יורה דעה סי' ער אותיות ה-ו), נראה שאין לפוטרה מכתובת ספר תורה של מלך, שנועד למטרה אחרת. על המלך ללמוד ממנו עניינים כלליים ששייכים להנהגת האומה, או תקנות כלליות, ובזה גם מלכה חייבת. לפי דברינו יצא שהיא זו שתקרא גם בספר התורה במעמד הקהל.